

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340.12 (045)

О. В. Александров,
кандидат юридичних наук,
доцент

ПОГЛЯДИ О. КОНИСЬКОГО НА НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ

У статті аналізуються погляди відомого українського письменника, громадського і культурного діяча, адвоката О. Я. Кониського (1836-1900 р.р.) на національне питання в Україні в другій половині XIX ст., на шляхи існування нації. Висвітлено його звернення до історичного досвіду Ірландії та Бельгії. Показано актуальність його поглядів та ідей для сучасної юридичної науки.

Ключові слова: право, нація, націоналізм, космополітизм, держава, реформи.

Формування націй і зростання національної свідомості в Європі пов'язують із кінцем XIX ст., хоча вперше національна ідея в її сучасному розумінні виникла в Англії ще в XVI ст. У XVII ст. націоналізм майже одночасно з'явився у Франції і Росії, трохи згодом – у Німеччині. У XIX ст., коли націоналізм в Європі став об'єднавчою силою у боротьбі за національне визволення, до цього процесу долучилася і Україна.

Довгий час не маючи власної держави, розділена між різними імперіями, українська нація потребувала серйозних змін. Для українців, які були недержавною нацією, увагу до національного питання можна вважати цілком закономірною. Вагомий внесок в його розв'язання здійснив і О. Кониський (1836-1900 р.р.) – відомий український письменник, громадський і культурний діяч, адвокат. Його погляди на це питання системно ще не були предметом пильної уваги, хоча побіжно про них говорили майже всі дослідники цієї постаті: В. Гориславець [1-2], О. Дяченко [3], О. Куца [4], О. Мисюра [5], Л. Ожоган [6], Н. Скоробогатко [7] та ін. Тому мета нашої статті – проаналізувати погляди О. Кониського на національне питання в Україні в другій половині XIX ст., показати актуальність його спадщини для сучасної юридичної науки.

Уже в період навчання у Ніжинському ліцеї (1849-1852) О. Кониський виявив інтерес до українського руху; в цей час сформувався його світогляд, високі загальнолюдські якості, він долучився до активної української діяльності. Це

спричинило арешт і заслання молодого діяча у 1863 р. за поширення "малоросійської пропаганди та хибних соціалістичних ідей" [8, с. 8].

У формуванні світогляду О. Кониського велику роль зіграли українське середовище Полтави, ідеї Кирило-Мефодіївського братства, далі – діячів Київської Старої громади. Окреслюючи розуміння націоналізму відповідно до ідеї Кирило-Мефодіївського братства, ще в 1866 р., повернувшись із заслання у Тотьмі Вологодської губернії, О. Кониський писав про свої переконання: "Ніч перед Тарасовим вівтарем висвятила мене на чоловіка, відчинила мені двері в нашу святу святих. Там я побачив уперше наші національні святощі, наш народний ковчег заповіту, і з його я затвердив той символ нашої віри, який досі ісповідаю. Вже певна річ, що з тим Богом, з тим символом піду я на вічний спочин" [9, с. 67]. І навіть користуючись поняттям "соціальний націоналізм" [10, с. 567], він продовжував використовувати романтичні категорії "національні святощі", "національний незмінний дух". За оцінкою І. Франка, "О. Кониський мав у Галичині далеко більше впливу на розвиток національної ідеї, ніж інші тогочасні письменники, зокрема І. Нечуй-Левицький та Панас Мирний" [11, с. 10]. Скрізь і завжди він прагнув "вважати найголовнішим завданням давати перше місце національному питанню, так щоб усі белетристичні і наукові твори були пронизані націоналізмом в широкому погляді" [12, арк. 273].

О. Кониський характеризував ХІХ ст. як століття соціальних теорій і відзначав, що на першому плані в цей час перебував національній устрій народів. Він був переконаний, що насамперед потрібно розв'язати національне питання у всій Європі, встановити панування політичної свободи і народної волі. У ХХ ст. О. Кониський передбачав зміну державних меж і створення, відповідно до народної волі, нових вільних держав, які складуть конфедерацію [13, с. 95].

В українській науці певний час існувала традиція: аналізуючи певні суспільні проблеми, посилалися на історичний досвід інших країн. Це можна пояснити кількома причинами: насамперед необхідністю вдаватися до прийому інакомовлення через постійну заборону всього українського. По-друге, як європейська нація українці мали спільні з іншими європейськими націями суспільні тенденції і могли скористатися їхнім досвідом.

На початку 80-х рр. ХІХ ст. центром загальної дискусії в європейській пресі була гостра ірландська криза. Зокрема, М. Драгоманов ставив за зразок для Галицької України ірландську організацію та агітаційний метод. У Києві професор В. Антонович читав приватний курс про історію і сучасний стан Ірландії. Виявом зацікавлення Ірландією стали і листи О. Кониського [14], які можна вважати квінтесенцією поглядів тодішніх київських українофілів старшої генерації. Листи свідчили про політичний лібералізм, який вони поділяли з російською пресою. У Росії це були часи найвищого розмаху ліберального радикалізму, часи сподівань на перебудову Російської імперії. Тому О. Кониський щоразу наголошував на важливості радикальних реформ для Ірландії, вірив у можливість радикальних перетворень, які відразу змогли б допомогти розв'язати всі за давніми проблемами.

Історія Ірландії, як засвідчував О. Кониський, була позначена утисками з боку Англії та боротьбою ірландців за свій національний устрій. Ірландці звикли до своїх земельних порядків і не могли облишати звичаї й пристосуватися до феодалних порядків Англії. До національної ненависті додалася релігійна: Англія стала протестантською країною, а Ірландія міцно сповідувала католицьку віру. Католикам заборонили бути членами парламенту, їм не давали можливості державної служби, для них була заборонена освіта. Навряд чи можна було в історії вказати на

народ, який би так завзято боровся проти ворогів своєї національності, і це дало результат: "знищений ірландський народ... одібрав свої натуральні, політичні і громадянські права" [14, с. 15].

Об'єднання народів, за переконанням О. Кониського, буває тільки тоді бажаним і корисним, "коли еднаються в одно народи одного родоуду, однієї мови і віри, що до того часу були роз'єднані не по своїй волі, а тепер еднаються охоче і з доброї волі" [15, с. 26]. Так само, а може ще й корисніше, з'єднання в одну державу народів, які хоча й різноманітні за вірою і мовою, але солідарні політичними, соціальними і економічними інтересами, об'єднуються у формі федерації, "в формі дійсної рівноправності, котра не знає найменшого панування одного народу над другим, бо... там, де є панування, там не може дійсної волі" [15, с. 26]. Оглядаючи устрій Бельгії, О. Кониський відзначав, що бельгійці власними силами спромоглися визволитися з-під ярма Голландії, і в цьому їм допомогла національна свідомість.

Традиції О. Кониського звертатися до історичного досвіду інших країн продовжив М. Драгоманов у статті "Чудацькі думки про українську національну справу". Учений бачить різні нації як такі, що "відрізняються одні від других найбільше мовою, почасти лицем і тілом, звичаями, оджеєю, струментами" [16, с. 317-318]. Аналізуючи історичний досвід Німеччини, він зазначав, що для німецьких учених бути німцем – це "дбати перш усього про німецьку користь", мати "німецький розум, німецьке серце, німецькі звичаї, плекати в собі... особний національний характер" [16, с. 325]. Водночас він заперечував можливість чіткого визначення цих національних рис, вважав їх надуманими і примарними. Слово "національний" М. Драгоманов часто вживав із значенням "старомодний", "провінційний", "відсталый".

М. Драгоманов не заперечував факт існування націй, але був противником націоналізму, "тобто примусу держатися звісних почуттів і думок (політичних і культурних) по тій причині, що вони національні, або (частіше) вважаються за такі" [16, с. 352]. За російською мовою він визнавав всеслов'янську вартість, українську називав відсталою і провінційною. Сама по собі думка про національність, на його переконання, "ще не може довести людей до волі й правди для

всіх і навіть не може дати ради для впорядкування навіть державних справ" [16, с. 322]. Тому пропонував шукати "всесвітньої" правди, котра б була спільною всім національностям. Українські проблеми, на його думку, можна розв'язати тільки на ґрунті "вселюдських справ [16, с. 327]".

Про національне питання в іншій європейській країні – Норвегії, писав С. Єфремов. Він поглибив і розвинув погляди свого вчителя – О. Кониського, недаремно йому С. Єфремов присвятив статтю про цю проблему. Нація для С. Єфремова – це колективна особа, "група людей, зв'язаних між собою одною мовою, одним світоглядом, спільною історією й традиціями" [17, с. 8]. Він постійно наголошував зв'язок мовного розвитку з розвитком суспільно-політичним. С. Єфремов не лише визнавав існування націй, а й вбачав у національному розвитку окремих народів і держав майбутнє всього людства, стверджував, що націоналізм – річ поступова і нормальна тоді, коли ним керує справедливість, гуманність, терпимість та повага до інших народностей, "коли стимулом до його єсть бажання – приєднати даний народ до загальнолюдської культури й дати йому всі здобутки, що несє з собою поступ" [17, с. 17]. Водночас кожна нація прагне до самозбереження, "пручаючись, змагаючись, коли її прикмети хочуть знищити і тим затерти її національну індивідуальність" [17, с. 9]. Отже, на його думку, за нормальних умов націоналізм сприяє і розвитку окремої нації, і її позитивному внеску в загальнолюдський поступ.

Головною справою життя О. Кониського, за його словами, було "на національно-соціальному ґрунті ростити таку деревину, щоб під широкою гронаю її квітчався народний добробут цілої людності України-Русі; щоб на історичній основі потканням волі, братерства і рівності горожанських прав виткати свій національно-народний омофор на цілу Україну-Русь" [18, с. 10]. Він був певний того, що соціально-культурний прогрес будь-якої самодостатньої нації неможливий без її участі у світовому обміні духовними цінностями і матеріальними досягненнями та без процесу засвоєння загальнолюдських духовних здобутків. О. Кониський наголошував: кожна нація приймає в себе усі здобутки людського поступу і науки; вона, так мовити, "переварює в собі ідеї людського щастя. Оздобляє їх тією бар-

вою, якою той чи сей народ може перейняти, за своїти їх і користуватись з них практично" [19, с. 147]. Та все ж, зазначав він, повністю розкрити свій культурно-духовний потенціал у світовій спільноті, посісти там рівноправне і гідне місце український народ зможе лише за умови, що в цьому процесі збереже і розкриє усе багатство своєї національної самобутності та неповторності. Тому закликав: "Прямувати шляхом широкого національного розвитку, національно оздобленого поступу і значить прямувати до всього того, що становить ідеал людського братерства, що становить добробут і щастя людей! Навпаки, іти проти такого націоналізму, іти шляхом космополітизму, значить в гіршому разі – іти проти поступу, іти проти щастя людського! Немає до щастя усіх людей іншої реальної путі окрім стежки національного розвитку!" [19, с. 147]. О. Кониський був певний того, що українська нація має історично зумовлені підстави і можливості для відродження й функціонування: "...народ з вольними традиціями можна придушити, та не можна задушити; – бігуча вода хоч не швидко, а проміє собі вихід. На могилах зруйнованої України мусіло вирости нове життя українського народу і виявитись в нових формах. Ці нові форми життя не могли бути невідповідними тим формам, котрі проповідувались в теорії, і де-не-де проявлялись в житті західної Європи; котрі намітила велика французька революція. Але ж ці нові форми не могли суцільно одірватись від старого кореня. Нові загальнолюдські ідеї волі і добра, оголошені на заході Європи, мусіли перейти в життя України не нараз, і прийняти форми, відповідні національному характерові українського народу. На старих основах націоналізму, волі і демократизму повинні були будуватися нові форми нового життя, нової культури. Повинен був явитися культурний загальнолюдський образ в національно-українській рамі" [19, с. 12].

О. Кониський не мислив розв'язання соціальних проблем без національного визволення і не закликав до класової боротьби і революції, бо вірив, що "поле, засіяне словом правди, краді дасть плоди ніж нива наповнена людською кров'ю і напоєна людськими трупами" [20, с. 476]. На його думку, інтелігенція має бути "поводителем" в народне життя нових ідей, освіти, політично-національного й економічного розвитку. Діяти, за його переконаннями, потрібно "витворенням певної, свідомої опозиції реаль-

ної, такої, щоб повсякчас солідарна була, працювала позитивно для народу і з народом готова була повсякчас виступати відкрито на активну боротьбу з темними силами" [21, с. 679].

Отже, реально втілюючи в життя українську національну ідею, О. Кониський намагався розбудити рідний народ, повернути йому відчуття національної гідності, консолідувати націю для розв'язання головного завдання – досягнення ідеалу соціальної і національної справедливості. Тому, за його словами, він стояв "на ґрунті національному в найширшому значенні сього слова, цураючись однаково як вузького розуміння націоналізму, так і широкого космополітизму" [22, с. 3]. О. Я. Кониський вбачав шлях розвитку українства не в "космополітичних", "універсальних" цінностях, а в освіті простолюдю й інтелігенції на ґрунті широкого націоналізму і глибокого демократизму, а також у поліпшенні економічного становища людей. "Націоналізм" цього видатного українського народолюбця є не проповідь національної виключ-

ності, а національний патріотизм, який наповнювався "загальнодемократичним змістом і спрямовувався проти великодержавної, русифікаторської політики національного гноблення українського народу з боку російського імперського режиму" [23, с. 159].

Сучасні дослідники теорії націоналізму часто визначають його як синонім патріотизму, "почуття гордості за свою країну", "бажання незалежності для своєї країни" [24, с. 200], ідеологію, "в якій нація є найважливішим поняттям і центральною цінністю" [25, с. 12]. Сучасна українська юридична енциклопедія подає таку дефініцію: "Націоналізм – ідеологія, політика і практика, в основі яких лежить утвердження належного місця певного народу серед інших націй, його національних інтересів та національних культурних цінностей" [26, с. 82]. Саме такі ознаки характерні і для поглядів на це явище О. Кониського – діяча, який повсякчас доводив рівноправне з іншими народами існування своєї нації, її мови, культури, суспільства.

Література

1. Гориславець В. Іван Франко і Олександр Кониський / Володимир Гориславець // Література та культура Полісся. – 1990. – Вип. 1. – С. 196-198.
2. Гориславець В. Біля витоків історії літератури / Володимир Гориславець // Слово і час. – 1996. – № 10. – С. 51-55.
3. Дяченко О. В. Олександр Якович Кониський і процес українського націотворення другої половини ХІХ століття. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 / О. В. Дяченко. – К., 2008. – 20 с.
4. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині ХІХ століття / Ольга Куца // – Тернопіль: Посібники і підручники, 2005. – 224 с.
5. Мисюра О. О. Олександр Кониський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина ХІХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 / О. О. Мисюра. – К., 2008. – 19 с.
6. Ожоган Л. А. Проза Александра Конисского в контексте идейно-художественных изысканий украинской литературы второй половины ХІХ столетия: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук: 10.01.03 "Литература народов СССР (украинская)" / Л. А. Ожоган. – К., 1990. – 24с.
7. Скоробогатько Н. М. Олександр Кониський на тлі своєї доби (Життя. Діяльність. Творчість): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: 10.01.01 "Українська література" / Н. М. Скоробогатько – К., 1996. – 18 с.
8. Сиваченко М. Є. Олександр Кониський / М. Є. Сиваченко // Олександр Кониський. Оповідання. Повість. Поетичні твори. – К.: Дніпро, 1990. – С. 5-25.
9. Кониський О. Я. Пам'яті великій. В роковини смерті Тараса Шевченка / О. Я. Кониський // Русалка. – 1866. – № 9. – С. 67.
10. Український націоналізм // Правда. – 1875. – Роч. 8. – Ч. 14. – С. 566-572. (стаття без підпису, належить О. Кониському згідно з бібліографією В. Доманицького).
11. Хропко П. Проза Олександра Кониського / Петро Хропко // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 10-13.
12. Кониський О. Лист до І. Франка від 7 жовтня 1884 р./Кониський О. Я./17 листів до Франка І. Я.

рр. 1884 і 1885. Автограф // Відділ рукописів Інституту літератури НАНУ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1603. – Арк. 734.

13. *О. В. [Кониський О. Я.]*. Віщування про ХХ вік / *О. В.* // Правда. -1892. – Вип. II. – С. 92-95; Вип. V. – С. 281-288.

14. *Кониський О.* Листи про Ірландію / *Олександр Кониський*. – Львів, 1904. – 63 с.

15. *Де-куж [Кониський О. Я.]*. Короткий огляд устрою держав європейських: Бельгія // Правда. - 1890. – Вип. – I. – С. 26-32; Вип. II. -С. 120-123; Вип. III. – С. 197-204.

16. *Драгоманов М. П.* Чудацькі думки про українську національну справу / *Михайло Драгоманов* // Літературно-публіцистичні праці: В 2-х т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 312-367.

17. *Єфремов С.* Національне питання в Норвегії / *Сергій Єфремов*. – Львів, 1902.- 66 с.

18. *Авдикович О.* Огляд літературної діяльності Олександра Кониського / *Орест Авдикович*. – Перемишль, 1908. – 47 с.

19. *Кониський О.* Відчиги з історії русько-українського письменства / *О. Кониський* // Світ. – 1881. – С. 11-12; 28-29; 45-147; 67-169; 239-241.

20. *Франко І.* З останніх десятиліть ХІХ віку // *Іван Франко*. Твори: в 50 т.: Т. 41. – К., 1984. – С. 471-529.

21. *Видатні реформи російські* // Правда. – 1892. – Вип. XLV. – XV. – С. 675-680 (стаття без підпису, належить *О. Кониському* згідно з бібліографією *В. Доманицького*).

22. *З Новим роком!* // Правда. – 1892. – Вип. XXXV. – Т. XII. – Січень. – С. 1-5 (стаття без підпису, належить *О. Кониському* згідно з бібліографією *В. Доманицького*).

23. *Світленко С. І.* Народництво в Україні 60-80-х років ХІХ століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / *С. І. Світленко*. – Дніпропетровськ, 1999. – 240 с.

24. *Колін П.* Англо-український словник політичних термінів / *П. Колін*; пер. з англ. *М. Довгопола*. – Х., 2002. – 368 с.

25. *Лісовий В.* Націоналізм, нація та національна держава // *Націоналізм: Антологія* [Упоряд. *О. Проценко, В. Лісовий*]. – К., 2000. – С. 11-34.

26. *Кресіна І. О.* Націоналізм // *І. О. Кресіна* // *Юридична енциклопедія*. – Т. 4. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія імені М. П. Бажана", 2002. – С. 82.

О. В. Александров

Взгляды А. Я. Конисского на национальный вопрос: правовые принципы

В статье анализируются взгляды известного украинского писателя, общественного и культурного деятеля А. Я. Конисского (1836-1900) на национальный вопрос в Украине во второй половине XIX ст., на пути существования нации. Освещено его обращение к историческому опыту Ирландии и Бельгии. Указано на актуальность его взглядов и идей для современной юридической науки.

Ключевые слова: право, нация, национализм, космополитизм, государство, реформы.

O. V. Aleksandrov

Views of A. J. Konisskyi on the national question: legal principles

The article analyses the views of famous Ukrainian writer, public and cultural figure, lawyer O. Konisskiy (1836-1900) on the national question in Ukraine in the second part of XIX century. His appeal to the historical experience of Ireland and Belgium has been highlighted. The relevance of his views and ideas for the modern legal science has been shown.

Key words: law, nation, nationalism, cosmopolitanism, state, reforms.